

*Каріков Сергій
(Харків)*

ВЮРТЕМБЕРЗЬКИЙ ШКІЛЬНИЙ СТАТУТ 1559 РОКУ

Підписання Аугсбурзького релігійного миру в 1555 р. стало рубежем у розвитку Реформації в Німеччині. Внаслідок цієї події Євангелічна Церква здобула можливість легального розвитку в тих територіях, правителі яких сповідували лютеранство. Це відкрило шлях для більш швидкого реформування церковної організації. Перетворення Церкви впливали і на перетворення місцевих шкіл, викладання в яких знаходилося під контролем євангелічних священнослужителів.

Серед німецьких євангелічних статутів, окрім документів вузько місцевого характеру, можна виділити і такі, що вийшли за своїм значенням за межі території, на яку офіційно поширювалася їхня дія. Подібну роль відіграв і Вюртемберзький шкільний статут 1559 р. Цей документ неодноразово згадується у літературі, присвячений розвитку німецької освіти в часи Реформації¹. Проте ці історико-педагогічні праці переважно мають загальний характер: у них визначаються лише окремі елементи новизни статуту 1559 р. Між тим, на нашу думку, цей документ потребує більш докладного розгляду, оскільки його значення не обмежувалося локальними перетвореннями в окремих школах.

Мета даної статті – визначити передумови, зміст і значення прийняття Вюртемберзького статуту. Для цього слід охарактеризувати загальну ситуацію в освіті на території герцогства, а також визначити політику місцевої влади та її взаємини із церквою, під впливом якої знаходилися школи.

Під впливом Реформації вже в 30-40-і рр. XVI ст. у шкільній справі Вюртемберга відбулися деякі зміни. Так, у 1546 р. за наказом герцога Ульріха були закриті “німецькі” школи герцогства для сприяння розвитку “латинських” шкіл – опори євангелічної Церкви. Однак на практиці це погіршило ситуацію в освіті. Адже в більшості містечок і сіл герцогства існували тільки “німецькі” школи. Тому їхня ліквідація істотно обмежувала можливість здобуття освіти молоддю. Ульріх активно проводив політику секуляризації монастирського майна. Монахи змушені були або приймати євангелічне віросповідання, або вирушати до монастирів своїх орденів поза територією Вюртемберга².

У 1550 р. правителем Вюртемберга після смерті Ульріха став герцог Крістоф³. За часів його правління мали місце нові спроби врегулювання шкільної справи у герцогстві. Так, професор педагогіки в Тюбінгені Міхель Шютц у 1557 р. почав проводити перетворення в цьому закладі, взявши за основу навчальний план Страсбурзької гімназії, розроблений видатним педагогом-реформатором Йоганном Штурмом⁴.

Окремі нововведення були здійснені й у колишніх монастирських школах Вюртемберга. Після ліквідації монастирів ці заклади не були зруйновані: тепер вони почали готувати служителів Євангелічної Церкви⁵. Такі перетворення за розпорядженням герцога Крістофа відбулися у 13 великих чоловічих монастирях. За їх колишніми прелатами були збережені місця у вюртемберзькому ландтазі⁶. Можливо, саме ця поступка сприяла тому, що ліквідація монастирів не викликала різкого опору місцевого вищого духовенства. Герцог повинен був враховувати політичний вплив прелатів: вони, як і делегати від рицарства та міщанства, утворювали в ландтазі Вюртемберга окрему курію⁷.

Для остаточного утвердження досягнень Реформації в освіті на території герцогства був потрібний документ, що узагальнив би досвід організації шкіл різних типів. Таким документом став „Великий церковний статут” Вюртемберга, створений реформатором Йоганном Бренцем⁸. Складовою частиною цього документа був шкільний статут.

Звернення влади до Бренца не було випадковим. Ще в початковий період євангелічного руху в Німеччині цей реформатор звернув увагу на необхідність виховання молоді у християнському дусі. Бренц наголошував: “В ім’я Бога та загального добра потрібні... добре освічені діти”⁹.

Уже в ранніх теологічних творах Бренца простежується намагання поєднати ідеї гуманізму з лютерівськими принципами. Зокрема, у них наявне розуміння зв'язку між церковною організацією та державною владою¹⁰. Така позиція сприяла співпраці реформатора з герцогською адміністрацією. З 1553 р. він став радником герцога Крістофа. Перебування на цій посаді дало Бренцу можливість виконати офіційне завдання – реформування територіальної шкільної освіти.

В організації шкіл Вюртемберга основним принципом став поділ учнів на групи за рівнем грамотності: „До першої входять ті, хто вивчає літери. До другої – ті, хто складає з них склади. До третьої – ті, хто починає читати і писати”¹¹. Такий поділ ґрунтувався на новій методиці навчання дітей читанню і письму. Її розробив Валентин Ікельзамер – учитель з Ротенбурга. У 1527 р. він видав підручник „Вірний спосіб найкоротшого навчання читанню”. Автор сформулював головну мету своєї праці, спираючись на принципи Реформації: „...Щоб кожен сам читав Слово Боже і міг краще розуміти його”¹².

Слід відзначити, що до того часу в німецьких школах ще не було створено ефективної методики масового навчання читанню. Ікельзамер підкреслював: „Як правильно називати літери, відомо небагатьом. Ті ж, хто знають, навчилися цьому поодиноці... Вони зберігають це знання лише у своїх школах та головах”¹³. Для зміни такого стану речей Ікельзамер запропонував *поступово* навчати дітей читати, переходячи від зображення літер і звуків до складів, далі – до головних латинських скорочень (оскільки вони були дуже поширені у середньовічних книгах), а вже потім – до цілих слів. Ця система принципово відрізнялася від середньовічної, коли діти від початку навчання мали завчати напам'ять цілі латинські слова, повторюючи їх за вчителем і не розуміючи не тільки змісту цих слів, але й їх складових частин – окремих літер. У Вюртемберзькому статуті Бренц перейняв прогресивну методику Ікельзамера, впроваджуючи її в масову освіту.

Особливо регламентувалися статутом питання релігійного навчання. Перше місце в ньому посідав написаний Мартіном Лютером Малий Катехізіс, який діти мали „вчити напам'ять і правильно розуміти. Для вправ у Катехізісі необхідно призначати певний день і годину тижня”. Учні молодших класів „латинських” шкіл вивчали Катехізіс німецькою мовою, старших – латиною або давньогрецькою¹⁴.

Принципи евангелізму також визначали вимоги статуту щодо морально-релігійних поглядів вчителів: „У питаннях релігії він має бути безгрішним, дотримуватися християнської віри відповідно до Аугсбурзького віросповідання, розуміти і доступно викладати Катехізіс молоді”. Викладачам заборонялося використовувати в навчальному процесі „сектантські, еретичні книги”. Уже після цього зазначалося, що вчитель має навчити дітей читати і рахувати¹⁵.

Як і в інших евангелічних статутах, у Вюртемберзькому статуті передбачалося, що невід'ємною складовою навчання у школах є церковні співи. Далеко не кожний парафіянин мав змогу придбати збірку друкованих текстів духовних пісень, які стали невід'ємною частиною евангелічного богослужіння. На території Вюртемберга перша така збірка була видана значно пізніше, в 1583 р.¹⁶. Тому необхідно було навчати людей, зокрема – дітей і молодь, усним співам. Це завдання було одним з обов'язків шкільних учителів. Крім того, вони мали навчати Катехізісу і церковним співам і тих дітей та підлітків, які не ходили до школи. Отже, богослужіння повинно було згуртовувати молодь, хоча ідеї загального навчання у Вюртемберзькому статуті ще не було висунуто.

Претенденти на посаду викладача висувалися місцевими общинами, проте школи не мали права затвердити на посаді нового кандидата без згоди церковної ради герцогства. Церковна рада також здійснювала подальшу перевірку діяльності викладачів, яка мала відбуватися не рідше, ніж раз на два тижні. Такий контроль міг здійснюватися священнослужителями раптово¹⁷. У повсякденному житті вчитель мав дотримуватися настанов священників і суперінтендента – керівника регіональної евангелічної церковної організації. Без згоди останнього викладач не міг залишити посаду.

У Вюртемберзькому статуті наголошувалося, що вчитель має турбуватися про дотримання дисципліни. Як найбільш серйозні порушення її визначалися „богохульство, легковажні розмови, а тим більш – лихі вчинки”, які мали каратися фізично. Але, не скасовуючи тілесних покарань, у статуті все ж заборонялися деякі з них (удари по голові, ляпаси) та було рекомендовано дотримуватися міри при застосуванні всіх інших, щоб покращити дітей і не відвернути їх від школи¹⁸. Тут помітне деяке пом'якшення традицій середньовічної школи.

Рекомендації щодо організації занять в євангелічних школах не вичерпують новаторського змісту праці Бренца. Слід зазначити, що, регламентуючи відносини шкіл із церковною організацією, Вюртемберзький статут принципово не відрізнявся від більш ранніх аналогічних документів. Зокрема, подібні характеристики цих відносин містяться у створеній Філіпом Меланхтоном „Настанові візитаторів пасторам курфюршества Саксонського...”, а також у Брауншвейзькому церковному статуті, написаному Йоганном Бугенхагеном (обидва документи – 1528 р.).

Головним нововведенням, що містилося у Вюртемберзькому статуті, стало створення територіальної системи освіти. До того євангелічні шкільні статути переважно регламентували устрій окремої школи або ряду навчальних закладів певного типу – здебільшого „латинських” шкіл – в межах міста або князівства. Бренц же наголосив: „Викладачі повинні нічого не змінювати на власний розсуд, щоб усі школи відповідали одна іншій”.

У Вюртемберзькому статуті була закладена ідея декількох рівнів освіти. Початковий рівень був представлений у селах кюстерськими школами, де кюстери (дячки) навчали дітей читанню, письму і лічбі, основам релігії. У містах це завдання вирішували „латинські” і відновлені „німецькі” школи, а також „школи письма і лічби”. Перевірка 1600 р. засвідчила, що „німецькі” школи діяли майже в кожній парафії на території герцогства¹⁹. Нарешті, початкова освіта давалася і нижчими – „граматичними” – колишніми монастирськими школами.

Середня освіта також могла здобуватися декількома шляхами. По-перше, її здобували учні двох старших класів п'ятирічної школи у Штутгарті і старшого класу школи в Тьобінгені – „педагогіумів”, де вивчалися діалектика, риторика і грецька мова. До цих закладів вступали і випускники інших – трикласних – латинських шкіл герцогства²⁰. Подібна програма існувала й у вищих – колишніх монастирських – школах, куди бажаючих приймали лише після перевірки їх знань у латинській граматиці²¹. Цей порядок був встановлений у Вюртемберзі з 1556 р. спеціальною постановою герцога Крістофа. У цих школах вивчалися арифметика, музика, давньоєврейська мова, а також теологія (викладання останньої велося самими прелатами)²².

У Вюртемберзькому статуті простежується ідея сприяння випускникам монастирських шкіл у здобутті вищої освіти²³. З цією метою було передбачено надання кращим учням цих закладів віком від чотирнадцяти до п'ятнадцяти років трирічної стипендії для підготовки до Тьобінгенського університету. Учні могли готуватися до вступу на теологічний факультет цього закладу²⁴. Для колишніх стипендіатів після здобуття ними вищої освіти обов'язковою була подальша служба в церквах та школах Вюртемберга²⁵. Така система, аналогічна сучасному розподілу спеціалістів, відображає нагальну потребу територіальної організації Євангелічної Церкви у підготовці нових освічених кадрів священнослужителів та викладачів.

Отже, Вюртемберзький статут заклав основу системи шкільної освіти, що охоплювала всю територію герцогства. Однак, на нашу думку, є неточністю визначати його основний наслідок як „зосередження завідування школою в руках держави”²⁶. У XVI ст. ще не існувало єдиної німецької держави і власне поняття „держави” (Staat) – країна була роздроблена на безліч князівств. І навіть розуміючи під „державою” територіальну герцогську владу, треба відзначити роль Церкви як посередника між цією владою і школою.

Підтримка вюртемберзьким духовенством герцогської політики сприяла покращенню його

матеріального становища. У 1565 р. ландтагом було ухвалене рішення про використання колишніх церковних доходів в інтересах євангелічної церковної організації²⁷. В ряді інших територій Німеччини князі активно підтримували Реформацію саме для того, щоб захопити колишні багатства Католицької Церкви. Внаслідок такої політики парафіяльні церкви і євангелічні школи цих територій знаходилися у стані зубожіння²⁸. Подібне явище, зокрема, спостерігали візитатори, які відвідували сільські парафії у Саксонії²⁹.

За деякий час після прийняття Вюртемберзького статуту нові євангелічні статути були прийняті і там, де раніше вже розроблялися такі документи – у Брауншвейг-Вольфенбюттелі (1569; до того – 1543) і в Саксонії (1580; до того – 1528). Для консультації до цих територій було запрошено канцлера Тьубінгенського університету Якоба Андреа³⁰. Його участь, поєднана з місцевим досвідом шкільного будівництва, дала позитивний результат. Зокрема, був перейнятий досвід створення педагогіумів, регламентації устрою німецьких шкіл, контролю освіти Церквою і князями. У Саксонії новий статут діяв близько двохсот років; у самому ж Вюртемберзі статут 1559 р. був основою шкільної справи до XIX ст.³¹.

Таким чином, Вюртемберзький статут став одним із головних документів для розвитку німецької школи Нового часу. У його змісті відбилосся зростання впливу світської влади на сферу освіти. Основним нововведенням у цій сфері стало зведення різних типів шкіл у єдину систему. Внаслідок прийняття статуту зміцнився союз між державою і Церквою на території герцогства.

Резюме

У статті розглядаються зміст та значення Вюртемберзького шкільного статуту 1559 р. Визначено, що принципи цього документа були реалізовані в різних євангелічних територіях. Внаслідок його прийняття почала складатися єдина система освіти у герцогстві та посилювався союз між герцогом і Євангелічною Церквою.

Summary

This article deals with the problem of content and meaning of Württemberg school-ordinance in 1559. It is established that the ideas of this document were implemented in different evangelical territories. In the result of its adoption the united system of education in the dukedom started to form and the alliance of the duke and Evangelical Church was intensified.

¹ Паульсен Ф. Исторический очерк развития образования в Германии. – М., 1908; Циглер Т. Руководство по истории педагогики. – Пг.– К., б.г.; Hettwer H. Herkunft und Zusammenhang der Schulordnungen vom 16. bis 18. Jahrhundert. – Mainz, 1965; 450 Jahre Kirche und Schule in Württemberg. – Stuttgart, 1984; Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte. – München, 1996. – Bd. 1.

² Ehmer H. Der Humanismus an den evangelischen Klosterschulen in Württemberg // Humanismus im Bildungswesen des 15. und 16. Jahrhunderts. – Weinheim, 1984. – S. 123.

³ 450 Jahre Kirche und Schule in Württemberg. – Stuttgart, 1984. – S. 46.

⁴ Циглер Т. Руководство по истории педагогики. – Пг.– К., б.г. – С. 118.

⁵ Ehmer H. Der Humanismus an den evangelischen Klosterschulen in Württemberg // Humanismus im Bildungswesen des 15. und 16. Jahrhunderts. – Weinheim, 1984. – S. 123.

⁶ 450 Jahre Kirche und Schule in Württemberg. – Stuttgart, 1984. – S. 50.

⁷ Ehmer H. Der Humanismus an den evangelischen Klosterschulen in Württemberg // Humanismus im Bildungswesen des 15. und 16. Jahrhunderts. – Weinheim, 1984. – S. 123.

⁸ Maurer H.-M. Johannes Brenz und die Reformation in Württemberg. – Stuttgart, 1974. – S. 160.

⁹ Weismann C. Die Katechismen des Johannes Brenz. – Tübingen, 1979. – Bd. 1. – S. 44.

¹⁰ Brecht M. Die frühe Theologie des Johannes Brenz. – Tübingen, 1966. – S. 320.

¹¹ Schulordnung aus der Württembergischen Kirchenordnung, 1559 // Evangelische Schulordnungen. – Gütersloh, 1860. – Bd. 1. – S. 72.

¹² Ickelsamer V. Die rechte Weise, aufs kürzeste lesen zu lernen // Pädagogik und Reformation von Luther bis

Paracelsus. – Berlin, 1983. – S. 191.

¹³ Ibid. – S. 192.

¹⁴ Schulordnung aus der Württembergischen Kirchenordnung, 1559 // Evangelische Schulordnungen. Bd. 1. – Gütersloh, 1860. – S. 71.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ 450 Jahre Kirche und Schule in Württemberg. – Stuttgart, 1984. – S. 47.

¹⁷ Schulordnung aus der Württembergischen Kirchenordnung, 1559 // Evangelische Schulordnungen. Bd. 1. – Gütersloh, 1860. – S. 74.

¹⁸ Ibid. – S. 74-75.

¹⁹ 450 Jahre Kirche und Schule in Württemberg. – Stuttgart, 1984. – S. 46.

²⁰ Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte. – München, 1996. – Bd. 1. – S. 305.

²¹ Ehmer H. Der Humanismus an den evangelischen Klosterschulen in Württemberg // Humanismus im Bildungswesen des 15. und 16. Jahrhunderts. – Weinheim, 1984. – S. 126.

²² Schulordnung aus der Württembergischen Kirchenordnung, 1559 // Evangelische Schulordnungen. Bd. 1. – Gütersloh, 1860. – S. 75.

²³ Hettwer H. Herkunft und Zusammenhang der Schulordnungen vom 16. bis 18. Jahrhundert. – Mainz, 1965. – S. 71.

²⁴ Schulordnung aus der Württembergischen Kirchenordnung, 1559 // Evangelische Schulordnungen. – Gütersloh, 1860. – Bd. 1. – S. 75.

²⁵ 450 Jahre Kirche und Schule in Württemberg. – Stuttgart, 1984. – S. 50.

²⁶ Циглер Т. Руководство по истории педагогики. – Пг.– К., б.г. – С. 118.

²⁷ 450 Jahre Kirche und Schule in Württemberg. – Stuttgart, 1984. – S. 46.

²⁸ Karant–Nunn S. C. The Reality of Early Lutheran Education // Lutherjahrbuch. – 1990. – 57. Jg. – S. 128-146.

²⁹ Die Registraturen der Kirchenvisitationen in ehemals sächsischen Kurkreise. – Halle, 1907. – Bd. 2.

³⁰ Циглер Т. Руководство по истории педагогики. – Пг.– К., б.г. – С. 121.

³¹ Hettwer H. Herkunft und Zusammenhang der Schulordnungen vom 16. bis 18. Jahrhundert. – Mainz, 1965. – S. 78.